

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 40 (2019)

Δελτίον ΧΑΕ 40 (2019), Περίοδος Δ'

Παγόνα Παπαδοπούλου, «Βασιλική Πέννα, Ο θησαυρός Θήρα/1910: Μια συμβολή στην ιστορία της Μέσα Γωνιάς (στα αγγλικά)

Παγόνα ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Pagona PAPADOPOULOU)

doi: [10.12681/dchae.21867](https://doi.org/10.12681/dchae.21867)

Βιβλιογραφική αναφορά:

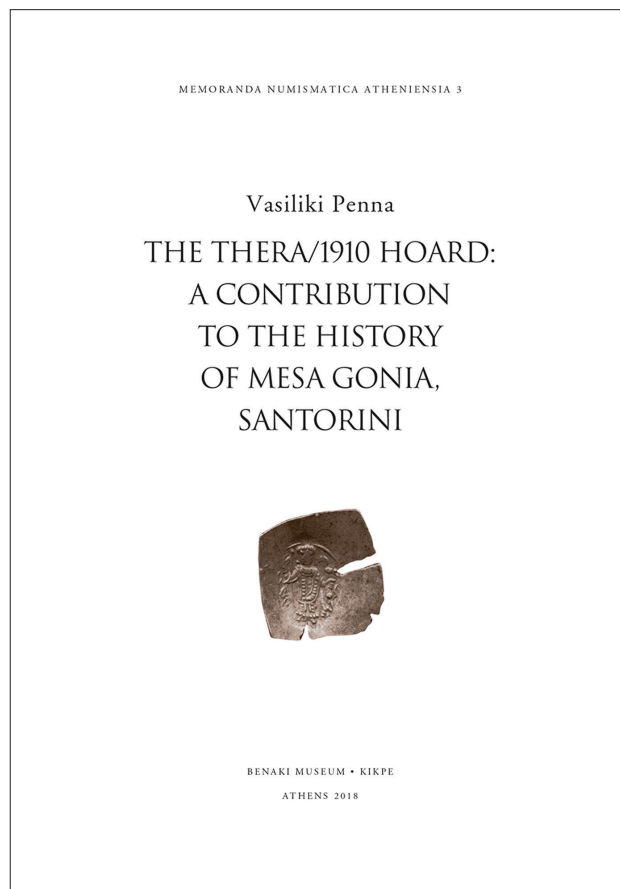
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Pagona PAPADOPOULOU) Π. (2019). Παγόνα Παπαδοπούλου, «Βασιλική Πέννα, Ο θησαυρός Θήρα/1910: Μια συμβολή στην ιστορία της Μέσα Γωνιάς (στα αγγλικά). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 40, 448–450. <https://doi.org/10.12681/dchae.21867>

Vasiliki Penna, *The Thera/1910 Hoard: A Contribution to the History of Mesa Gonia, Santorini* (Memoranda Numismatica Atheniensia 3), Μουσείο Μπενάκη – ΚΙΚΠΕ, Αθήνα 2018, 39 σελ. ISBN: 978-960-476-237-8.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΑ δημοσίευση της αείμνηστης Βάσως Πέννα, που έφυγε πρόωρα από τη ζωή τον Μάιο του 2018. Πρόκειται για ανακοίνωση που είχε παρουσιάσει τον Αύγουστο του 2008 στο πλαίσιο της ημερίδας «Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας Επισκοπής Θήρας» (Ίδρυμα Λ. και Ε. Μπελλώνια, Θήρα) και εκδίδεται ως τρίτος τόμος της σειράς Memoranda Numismatica Atheniensia, αφιερωμένος στη μνήμη της. Εν είδει προλόγου παρουσιάζονται από τη συγγραφέα οι στόχοι της σειράς (σ. 5), την οποία είχε εγκαινιάσει ως επιμελήτρια της νομισματικής συλλογής του Κοινωφελούς Ίδρυματος Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου (ΚΙΚΠΕ), ενώ ακολουθεί σύντομο σημείωμα του επιμελητή της έκδοσης Γιάννη Στόγια, στο οποίο γίνεται επισκόπηση της επιστημονικής πορείας της εκλιπούσης και παρουσιάζονται οι συνθήκες της έκδοσης (σ. 6). Ο ίδιος υπογράφει και την περίληψη στα ελληνικά, στο τέλος του βιβλίου (σ. 37-39).

Η μελέτη είναι αφιερωμένη σε βυζαντινό νομισματικό θησαυρό των αρχών του 13ου αιώνα από την ευρύτερη περιοχή της Επισκοπής στη Θήρα. Η σύνθεσή του παρουσιάζεται αναλυτικά σε επτά πίνακες στο τέλος του βιβλίου, συνοδευόμενος από ασπρόμαυρες φωτογραφίες επιλεγμένων κερμάτων του θησαυρού (σ. 22-32). Αποτελείται από 450 χαλκάργυρα στάμενα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (7 τεμάχια), Ισαακίου Β΄ Αγγέλου (65 τεμάχια), Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (101 τεμάχια), Θεοδώρου Α΄ Λασκάρεως (26 τεμάχια), πιστές απομιμήσεις (τύπος Α: 137 τεμάχια, τύπος Β: 14 τεμάχια, τύπος Γ: εννέα τεμάχια) και λατινικές απομιμήσεις (μεγάλου μεγέθους, Κωνσταντινούπολη: τύπος Α: 14 τεμάχια, τύπος Β: δύο τεμάχια· μεγάλου μεγέθους, Θεσσαλονίκη: τύπος Α: 45 τεμάχια, τύπος Β: 23 τεμάχια· μικρού μεγέθους: τύπος Α: τέσσερα τεμάχια, τύπος Β: ένα τεμάχιο, τύπος Γ: δύο τεμάχια).

Ο θησαυρός, που φυλάσσεται στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, είχε πρωτοδημοσιευθεί από τον Michael Metcalf [«The Value of the Amorgos and Thira Hoards as a Test Case for the Interpretation of Sub-Byzantine Trachea in the Years around 1204», *Νομισματικά Χρονικά* 8 (1989), 49-59 και 60-67 (ελληνική μετάφραση)], ενώ συνοπτική περιγραφή του είχε περιληφθεί και στο Μ. Γαλάνη-Κρίκου κ.ά., *Σύνταγμα βυζαντινών «θησαυρών» του Νομισματικού Μουσείου* (Αθήνα 2002, αρ. 107). Στη νέα έκδοση παρέχονται λεπτομέρειες σχετικά με τις συνθήκες

εύρεσης και απόθεσης του θησαυρικού συνόλου στο Νομισματικό Μουσείο, οι οποίες συμπίπτουν με τα χρόνια των πρώτων αρχαιολογικών ερευνών στο νησί. Ο θησαυρός ανακαλύφθηκε το 1910 από αγρότη κοντά στο χωριό Μέσα Γωνιά στην περιοχή της Επισκοπής, αγοράστηκε από τον ανασκαφέα της αρχαίας Θήρας Friedrich Hiller von Gaertringen και απεστάλη στο Νομισματικό Μουσείο ως «μικρόν τι δῶρον», όπως μαρτυρεί επιστολή της 17ης/30ής Ιουλίου 1910 που απηύθηνε ο von Gaertringen στον τότε διευθυντή του Μουσείου Ιωάννη Σβορώνο (εικ. 2, 3). Ο γερμανός αρχαιολόγος ήλπιζε ότι η μελέτη και δημοσίευση του θησαυρού ίσως απαντούσε στο ερώτημα «ἐὰν ἡ Θήρα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, κατὰ συνέπειαν τῶν Ἡφαιστειῶν ἐκρήξων, ἦτο ἀκατοίκητος». Η ανάλυσή του αποδεικνύει ότι ο θησαυρός μπορεί να μας δώσει πολύ περισσότερες πληροφορίες.

Η σύνθεσή του δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, καθώς ομοιάζει με αυτή άλλων θησαυρικών συνόλων της ίδιας περιόδου από τα Βαλκάνια και τον ηπειρωτικό ελληνικό χώρο, ιδιαίτερα της Μακεδονίας και της Θράκης. Η εύρεσή του, ωστόσο, στη Σαντορίνη τον καθιστά σημαντικό σε σχέση με ζητήματα νομισματικής παραγωγής, ενώ φωτίζει άγνωστες πτυχές της τοπικής ιστορίας.

Η ανάλυση της σύνθεσης του θησαυρού αρχίζει με τις πιστές απομιμήσεις, οι οποίες εμφανίζουν σημαντική παρουσία στο σύνολο (160 τεμάχια). Πρόκειται για χαλκάργυρα τραχέα, τα οποία μιμούνται πιστά αυτοκρατορικές κοπές του Μανουήλ Α΄, Ισαακίου Β΄ και Αλεξίου Γ΄. Αναγνωρίστηκαν για πρώτη φορά ως απομιμήσεις το 1969 από τον Michael Hendy στο πλαίσιο μελέτης θησαυρών από τα εδάφη της Βουλγαρίας, γεγονός που έκανε τον βρετανό μελετητή να τις ονομάσει βουλγαρικές απομιμήσεις (*Bulgarian imitative trachea*), θεωρώντας ότι αποτελούν τις πρώτες κοπές του Β΄ Βουλγαρικού βασιλείου. Συνακόλουθες δημοσιεύσεις έδειξαν τη μεγάλη γεωγραφική διάδοση των εν λόγω κοπών και οδήγησαν σε αμφιβήτηση των συμπερασμάτων του Hendy.

Η παρουσία, μάλιστα, μεγάλου αριθμού των απομιμήσεων αυτών στον θησαυρό της Μέσα Γωνιάς, καθώς και σε άλλους θησαυρούς του αιγαιακού νησιωτικού χώρου (π.χ. Αμοργός/1909, Πάρος/1999, Μάλες Ιεράπετρας/1989 κ.ά.), παρουσία που δεν μπορεί να ερμηνευθεί ιστορικά, αποτέλεσε ένα από τα ισχυρότερα επιχειρήματα κατά της απόδοσής τους στο Β΄ Βουλγαρικό βασίλειο και οδήγησε στον χαρακτηρισμό τους με τον ουδέτερο όρο πιστές απομιμήσεις. Η αναγνώριση, ωστόσο, της εκδότριας αρχής και η χρονολόγηση των απομιμήσεων αυτών εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης. Με αφορμή τον θησαυρό της Θήρας προτείνεται η σύνδεση των νομισματικών αυτών εκδόσεων με την αλλαγή των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών στη Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1160 και εξής και η απόδοση της πρώτης τουλάχιστον φάσης κοπής τους στο δευτερεύον αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης, πρόταση που είχε εκφράσει και τεκμηριώσει αναλυτικότερα η συγγραφέας με αφορμή τη δημοσίευση του θησαυρού Πάρος/1999 στον τιμητικό τόμο για τον Ιωάννη Τουράτσογλου [Στ. Δρούγου κ.ά. (επιμ.), *Κεράτια Φιλίας*, Α΄, Αθήνα 2009, 507-515].

Στη συνέχεια η μελέτη επικεντρώνεται σε μια άλλη κατηγορία απομιμήσεων που περιλαμβάνεται επίσης σε μεγάλο αριθμό στον θησαυρό Μέσα Γωνιά/1910. Πρόκειται για τις λατινικές απομιμήσεις, κακότεχνες κοπές χάλκινων σταμμένων που μιμούνται χαλαρά τις αυτοκρατορικές νομισματικές εκδόσεις του 12ου αιώνα. Διακρίνονται

σε μεγάλο και μικρού μεγέθους, με τις πρώτες να αποδίδονται στα λατινικά νομισματοκοπεία που λειτουργήσαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη μετά το 1204. Η απόδοση των μικρού μεγέθους κοπών παραμένει προβληματική, μολονότι έχει προταθεί, ανεξαρτήτως από τον Michael Hendy και τη Βάσω Πέννα, ο συσχετισμός τους με τη βενετική εμπορική κοινότητα της λατινοκρατούμενης Κωνσταντινούπολης. Πρόκειται για ενδιαφέρουσα υπόθεση, η οποία, όμως, δεν έχει γίνει καθολικά αποδεκτή από την έρευνα.

Σε σχέση με τις λατινικές απομιμήσεις, η σημασία του θηραϊκού ευρήματος έγκειται στην έντονη εκπροσώπηση των λατινικών απομιμήσεων μεγάλου μεγέθους του νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης. Τα 68 τεμάχια που περιλαμβάνει, αντιστοιχούν στο 15% του συνόλου των κερμάτων του θησαυρού και στο 81% των λατινικών απομιμήσεων μεγάλου μεγέθους. Αντίστοιχα υψηλό ποσοστό (80%) επί του συνόλου των λατινικών απομιμήσεων μεγάλου μεγέθους εμφανίζουν οι κοπές της Θεσσαλονίκης και στον θησαυρό Αμοργός/1909, μολονότι σε απόλυτους αριθμούς η παρουσία τους είναι περιορισμένη (οκτώ τεμάχια). Όπως επισημαίνει η συγγραφέας ακολουθώντας τον Michael Metcalf, τα ποσοστά αυτά καθιστούν προβληματική, αν όχι απίθανη, την απόδοση των εν λόγω κοπών στη Θεσσαλονίκη. Προτείνεται, έτσι, και στην περίπτωση αυτή η απόδοσή τους σε δευτερεύον νομισματοκοπείο της λατινοκρατούμενης Κωνσταντινούπολης υπό τον έλεγχο των Βενετών.

Στο πλαίσιο της συζήτησης αυτής έχει ενδιαφέρον να προστεθεί η μαρτυρία θησαυρού του πρώτου μισού του 13ου αιώνα, που αποκαλύφθηκε στις ανασκαφές του ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης το 2007 και δημοσιεύθηκε από την Ελένη Λιάντα [«Ο 'θησαυρός' "Θεσσαλονίκη/2007" με βυζαντινά τραχέα από κράμα (bill.) του 13ου αι. μ.Χ.», *Νομισματικά Χρονικά* 28 (2010), 51-64 και 65-72 (αγγλική μετάφραση)]. Στο εύρημα αυτό οι λατινικές απομιμήσεις της Θεσσαλονίκης καταλαμβάνουν ποσοστό 66,6% του συνόλου των λατινικών απομιμήσεων μεγάλου μεγέθους, το οποίο φαίνεται να επιβεβαιώνει την προέλευσή τους από τοπικό νομισματοκοπείο. Ανέρχονται όμως σε τέσσερα μόνο τεμάχια, έναντι δύο τεμαχίων μεγάλου μεγέθους του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινούπολης, ενώ αντιστοιχούν μόλις στο 5% του συνόλου των κερμάτων του θησαυρού. Μελλοντικές δημοσιεύσεις από τη Θεσσαλονίκη ίσως βοηθήσουν στην οριστική απάντηση του ερωτήματος της απόδοσης των κοπών αυτών, το οποίο προς το παρόν θα πρέπει να θεωρείται ανοικτό.

Το τελευταίο μέρος της μελέτης εντάσσει το εύρημα

στις ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Θήρα κατά την περίοδο απόθεσής του. Η σύνθεση του θησαυρού αποκαλύπτει ότι δεν πρόκειται για αποτέλεσμα αποθησαυρισμού αλλά για σύνολο που αντανάκλα τη νομισματική κυκλοφορία της στιγμής κατά την οποία απεκρύβη. Σύμφωνα με τη χρονολόγηση που προτείνει ο Michael Hendy για τις υστερότερες κοπές που περιέχονται στον θησαυρό, αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί περί το 1207/8. Με δεδομένη τη χρονολόγηση αυτή και θεωρώντας προϋόντα βενετικού νομισματοκοπείου στην Κωνσταντινούπολη τόσο τις λατινικές απομιμήσεις μεγάλου μεγέθους που αποδίδονται στη Θεσσαλονίκη, όσο και τις λατινικές απομιμήσεις μικρού μεγέθους, η συγγραφέας ερμηνεύει το εύρημα ως τεκμήριο του ενδιαφέροντος των Βενετών για τις Κυκλάδες. Προτείνει, μάλιστα, τη σύνδεση της απόκρυψης ή απώλειας του θησαυρού με την εγκατάσταση στη Θήρα της βενετικής οικογένειας Barozzi, στο πλαίσιο των προσπαθειών του Μάρκο Σανούδο για την κατάκτηση του αρχιεπαγγύλου. Η γοητευτική αυτή υπόθεση

στηρίζεται εν πολλοίς στη χρονολόγηση των απομιμήσεων που προτείνει ο Michael Hendy, και στη βενετική εμπλοκή στην παραγωγή των νομισματικών αυτών εκδόσεων, δύο ζητήματα για τα οποία η έρευνα δεν έχει ακόμη καταλήξει.

Αδιαμφισβήτητα, ωστόσο, η μελέτη του θησαυρού Μέσα Γωνιά/1910 πλουτίζει τις γνώσεις μας για τη Θήρα κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, συμπληρώνοντας τα πενιχρά τεκμήρια που διαθέταμε έως τώρα –τον ναό της Επισκοπής με την επιγραφή του και ένα μολυβδόβουλλο προέδρου (επισκόπου) Θήρας–, ενώ αποτελεί παράδειγμα αξιοποίησης της νομισματικής μαρτυρίας για την ανασύσταση της ιστορίας ενός τόπου.

ΠΑΓΩΝΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Επίκουρη Καθηγήτρια Βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ
ragonapapa@hist.auth.gr